

אמרות פתגמים ומטבעות לשון במרכז אסיה

ליקט: בן-ציון יהושע-רז

אדם וגורלו

הנץ בשמים הוא אין אונים בלי כנפיים.
האדם על האדמה הוא קצר יד בלי סוס.

לציפור – מעוף.
לאורחים – שלום.
לבעל הבית – כבוד.
לפרש – דרך.

שירות בחצרו של מלך שתי פנים לו:
באחת – תקווה ללחם;
בשני – פחד המוות.

כל מה שמתרחש – יש לו סיבה.

האם המזל יכול לנטוש את הנועז?

אי אפשר לברוח מן המזל;
יש לרדוף אחריו כדי להשיגו,
לאחוז בציציות ראשו
ולהכריעו מתחת לכף רגלך.
כך משיגים את המזל.

תחילת החבל גוררת אחריה את קצהו.

דרך ישרה במישורי העולם
מביאה את הנווד למחוז חפצו;
טעות ושאננות
ימשכו אותו לארץ מלחה ולאבדון.

אל תכה אותי לנגד עיני ילדיי.

מי שהשוד הוא אומנתו – סופו מורם –
גולגולתו תינשא למעלה מן האחרים
על גבי מוט בחומת גורגנג'¹.

את השליח אין חונקים
את המתווך אין הורגים.

קארא קונצ'אר²
הוא פגיון הנקמה,
חנית הזעם וחרב התגמול.

¹ כיום Urgench בירת מחוז ח'ורזם (Khwarezm). ח'ורזם הוא האזור הפורה של דלתת נהר האמו דריה והוא שוכן על הגבול שבין טורקמניסטן מדרום לאוזבקיסטן מצפון
² Kara Konchar – מטורקית: חרב שחורה, כלי נשק קטלני במיוחד.

הפרש יתפרנס מהדרך.

אם יאמר אדם שהגיע לשלמות –
אין לדבר איתו דבר.

כי תפגוש אדם,
הזדרז לשמח לבו בדברים טובים,
פן לא תשוב לפגוש אותו עוד לעולמים.

לעולם אל תישאר במקום שממנו מגרשים אותך.

מי שנתנסה במחזות מחרידים ועבר עליהם בשתיקה,
דומה לקמזן, שצרר דברי חפץ באדרת
וקבר את אוצרו במקום שומם
בשעה שיד מלאך המוות כבר נגעה בראשו.

המתמיד ובעל אורך הרוח
יזכו לראות גמר טוב של מה שהתחילו בו.

מבקש דעת ימצא אותה.

מהלך אני בעולם
ומחפש בים השקר את איי האמת.

אם אתה וחברך אינכם שותים אתי,
עליי לשתות מנה משולשת.

אם אתה שקרן ובוגד
לא תראה עד מחר את אור השמש.

אין להביע דעה על אדם שלא בפניו,
כי האדמה תמסור לו הכול

אני הולך על מרבד האדמה,
היושבת בין חמישה ימים,
מבקר בערים, בנאות דשא ובמדבריות
ומחפש בני אדם,
שבהם בוערת אש השאיפות שאין להן מעצור.

שִׁירְתוֹ שֶׁל רוֹדְקִי³ רַבָּה כִּיִּם
וְאוֹלָם גַּם לֹא נֶעְתְּקוּ מִפִּי מְלִים,
הוּא, הָעוֹר, חֲבֵק זְרוּעוֹת עוֹלָם

³ עבדאללה ג'עפר אבן מוחמד רודאקי (858-941), מגדולי המשוררים הפרסיים. נולד בכפר רודאק בח'וראסאן, המצויה כיום בתחומה של טג'יקיסטן. כנראה שהיה עיוור. היה משורר החצר של המושל הסאמאנידי נאצר ה-2 בבוכרה. סיים את חייו בעוני ומחסור.

וְאֵנִי שָׁר בְּמִסְבֵּת דְּלִים.

בשתיקה – עוצמה; בפטפוט – חולשה
(אבו סעיד)⁴

מי שחי בפחד מפני המוות, מלאך המוות יפגע בו
גם אם ירקיע לשחקים למצוא מקלט.

כל אדם צריך לעשות את מה שמתאים לו –
השאה מצווה ונתיניו מקיימים את הוראתו.

מהו המוות?
אומרים שיש רופאים דגולים, אשפים,
היודעים אבן ההופכת ברזל לזהב;
הם גם יודעים לרקוח שיקוי המחזיר את הנעורים –
מרקחת עשבים המעניקה חיי נצח.

כמספר המחלות שיצר אללה –
יצר גם רפואות כנגדן.

בשבח המלחמה

אפשר לכבוש את העולם תוך כדי רכיבה,
אך לא ניתן למשול בו תוך ישיבה על האוכף.

בהישמע קול קורא של הגיבורים –
מה תועלת בשיר?

מאמנים צבא עשרים שנה
כדי לנצח ביום אחד.

כל זמן שהשאה של חורזם לא שלף את חרבו מנדנה
ישרור שקט גם בעמקים של 'מעבר לנהר'⁵

אמר אפרוסיאב⁶: יוצא אני למלחמה.
צבעו את זנב סוסי בצבע ארגמן
(שיר פרסי עתיק)

מי שאינו מתגונן – יאבד.

הנה סוס והנה נשק
הם לי במקום משתה בגן

⁴ משורר פרסי צופי (967-1049).

⁵ 'מעבר לנהר' או Mavarlanar בכתבי סופרים ערבים בימי הביניים הוא כינוי למרחבים שבין הנהרות אמו-דאריה והסיר-דאריה (כיום בתחומי אוזבקיסטן) ואין הכוונה לפרת והחידקל.

⁶ אפרוסיאב (Afrosiab) הוא שמו של המלך המיתולוגי של טוראן (Turan), גיבור הפואמה 'שאה-נאמה' של גדול משוררי פרס פירוסי (אבו אל-קאסם מנצור 934-1020). הספר יצא בעברית בתרגומו של אליעזר כגן.

בדהור סוסי למלחמה
איך אשכב בין שושנים?
(איברהים מונטסיר, המאה ה-10)

הזהיר מוכן תמיד להדוף התקפה,
כי יד זדונית יכולה לנעוץ בו חרב.

המלחמה – עצה וגבורה.

צלקת לרוחב הפנים
היא תפארת לאיש מלחמה.

חנית חדרה שריונו;
חיצים פגעו במגיניו.
ברדלס דרס אותו
נמר הרג אותו.

בשעה שדרושה נוקשות, אין מקום לרכות.
על-ידי רכות לא תהפוך אויב לאוהב
אלא רק תגדיל את דרישותיו.
(סעדי)⁷

נלך למלחמה נגד עם שכן,
נשוב שבעים ועשירים.

מי שאינו מגן באומץ ובנשק על בריכתו,
סופה שתחרב.

מי שאיננו תוקף אחרים, סופו שיושפל
(פתגם ערבי)

עם זה [=המונגולים] רוכב כל כך מהר,
עד שאיש לא יאמין אם לא יראה זאת במו עיניו

גם אם חלש הוא המתקיף –
ינצח גם נמר זועם.

המתגונן – מתנוון.

גלימותיהם התבדרו ברוח
כשני נשרים
הנלחמים על חייהם

אמר זאל לגיבור רוסתם⁸:
לעולם אל תקל ראש באויביך

⁷ סעדי, ובשמו המלא: אבו מוחמד מוסליח' אל-דין בין עבדאלה שיראזי (1195-1226).
⁸ רוסתם הוא בנו של זאל, גיבורו המיתולוגי של האפוס 'שאה-נאמה' מאת המשורר הפרסי פירדוסי [מהמילה הפרסית 'פרדס' Ferdows – גן-עדן, שחדרה לעברית]. שמו המלא: אבו אל-קאסם מנצור, שחי בשנים 934-1020. הסיפור הטראגי הבולט באפוס כאשר רוסתם הורג את בנו סוהראב (Suharab), מבלי שאחד הצדדים ידע במי הוא נלחם.

אל תראה בו חסר אונים ונטול כוח.

אל תאמר גיבור אני – פן תיתקל בגיבור ממך;
אל תאמר פיקח אני – פן תיתקל בפיקח ממך (פתגם קירגיזי)

הגיבור אינו אלא פסל נבוב,
שבו מצאו מקלט זוחלים ועקרבי מוות.

שבח ותהילה לאלכסנדר מוקדון
שבח לכובש העולם:
לרגליו איראן
עד גדות אמו דאריה
סיר דאריה וזרפשאן.⁹
מופת לנו אלכסנדר
הבו גודל לגדול מכולם
הוא מורה הדרך.

צ'ינגיז ח'אן ומלחמותיו

בני אדם היו שואלים זה לזה:
האם ישובו ויאירו השמים
המכוסים עשן של ישובים בווערים
או שכבר הגיע קץ העולם?

כה אמר צ'ינגיז ח'אן:
הדורות הבאים של עמנו
ילבשו בגדים רקומים בזהב,
יאכלו משמנים וממתקים,
ירכבו על סוסים אבירים
ויחבקו בזרועותיהם נשים יפות.
ללוחמים העניים אמר:
עתידים אתם להיות בני חורין,
שלל הקרב וחיות הציד לכם הם.

כה אמר צ'ינגיז ח'אן:
דומה ממלכתי לאגם שופע שרק סכר בולם אותו מלהתפרץ.
אנשי המלחמה שלי השחילו חרבותיהם
ומחכים להסתער על המערב.

כה אמר צ'ינגיז ח'אן:
עליכם לצאת למלחמה גדולה.
תשובו מן המלחמה ענודי זהב,
ולפניכם עדרי סוסים, בקר
והמון עבדים מומחים בכל מיני אמנויות.
אאכיל לשובע את העניים שברועים,
אעטוף את גופם משי יקר.
לכל אחד אתן שבויות אחדות.

⁹ שלושת הנהרות הגדולים של מרכז אסיה: (1) **אמו דאריה** ('הנהר הגדול'), ביוונית Oxsos; בערבית: 'ג'יחון'. נחשב כגבול של העולם העתיק. אורכו כ-2,400 ק"מ; (2) **סיר דאריה** ('הנהר השבע'); ביוונית: Ξקסרקס; בערבית: 'סיחון'. נקרא על-שם אחד מ-4 נהרות גן-עדן המיתולוגיים. שני הנהרות נשפכו לים הארלי ההולך ומתיבש בשל שאיבת יתר; (3) **הזאראפשאן** ('המרסס זהב'). אורכו כ-740 ק"מ.

אנחנו נכבוש ארץ עשירה מאוד.
תשובו עשירים כל כך
עד שלא יספיקו לכם בהמות המשא
כדי להוליך את השלל לאוהליכם.

כה אמר צ'ינגיז ח'אן:

אני רואה ערפל, זיעת סוסים
פרוש על שדות חרושים;
אנשים מבוהלים רצים;
הנשים נסחבות בפלצורים
צורחות זעקות של חיות בר
שם ישטפו נהרות גועשים
והשמים העשנים ילהטו מאש
ויישובים בווערים

כה אמר צ'ינגיז ח'אן:

אינני סולח למי שמעז לעמוד בדרכי
מבלי לכפוף את גבו כעבד.
אתנקם במי שאינו מקבל את מרותי.
ארדוף את מי שנלחם בי.
אהרוג זקן וטף במשפחתו.

כה אמר צ'ינגיס ח'אן:

"אני מתעב מותרות ונוהג חיי צניעות.
לי בגד אחד ומאכל אחד,
מזוני שווה למזונו של הדל ברועים.
במערכות הצבא אני תמיד בראש
ומעולם לא פיגרתי בשדה הקרב.
על כן עלה בידי להגשים מפעל אדירים
ולאחד את כל העולם תחת שלטוני".

כה אמר צ'ינגיז ח'אן:

אינני אוהב לשכב על מצעים מחוממים
כדרכם של הסינים המפונקים
או על כסתות כדרך הסוחרים המוסלמיים.
אוהב אני לחוש את האדמה הקשה
ואת חתיכת הלבד שמציע לי העבד הסיני.

כה אמר צ'ינגיז ח'אן:

אם אמות קברו אותי
במקום שעוברים בו הצבאים הקלים
בעלי הקרניים הכפופות,
במקום שנשרים חגים בשמים לאיטם,
בתילים אלה טמונים שרידי הגיבורים הגדולים.

נזכור עֲרֻבוֹת מוֹנְגוּלְיָה,
 אֶת קְרוֹלֵן הַכּוֹחַל, אֶת אוֹנוֹן הַזֶּהָב.¹⁰
 תִּשְׁעִים עָמִים מֵרַדְנִים
 רִמָּס הַצְּבָא הַמוֹנְגוּלִי לַעֲפָר,
 אֲנַחְנוּ סוֹפָה וְלַהֲבָה לַעֲמִים,
 אֲרַבְעָה מִדְּבָרֵי־אֲדָמָה
 אַחֲרֵינוּ מִדָּם הַרוּגִים.
 הָרְגוּ, הָרְגוּ
 זִקְנִים וְצַעִירִים.
 כֹּה אָמַר צִ'יִּנְגִּיז ח'אן:
 אֲשִׁים בְּפִיכֶם סוֹכֵר,
 אֲעִטּוֹף בְּטִנִּיכֶם מִשִּׁי וּפְרָוָה,
 הַכּוֹל שְׁלִי, הַכּוֹל שְׁלִי;
 אֵין פַּחַד לַפְּנֵי,
 אֶת כָּל הָעוֹלָם
 אֲקִשׁוֹר לְאוֹכְף סוֹסִי.
 קְדִימָה, קְדִימָה!
 סוֹסִים אֲבִירִים,
 צִלְכֶם מִטִּיל אֵימָה
 עַל הָעָמִים.
 לֹא נַעֲצוֹר, לֹא נַעֲצוֹר
 אֶת סוֹסֵינוּ הַדּוֹהָרִים,
 עַד נִרְחֹץ אוֹתָם
 בְּמִימֵי הַיָּם הָאַחֲרוֹן.¹¹

הַיִּמְנוֹן לַצִּ'יִּנְגִּיז ח'אן

צוֹהֲלוֹת סוֹסוֹת
 עֲדָרֵיהֶן תִּזְכּוֹרְנָה,
 בּוֹכִיֹת בְּנוֹת
 אֲמוֹתֵיהֶן תִּזְכּוֹרְנָה

פְּזִמוֹן:
 מֵה רַבּוֹ עוֹשְׂרֵי וְתֵהִילֵתִי!

סוֹס הָעֵרְבָה תוֹקִיר,
 כִּי תִדְהַר פֶּרֶשׁ אֲבִיר
 חֵיל הָעֵרְבָה לְךָ יִשִּׁיר
 כִּי תִלַּךְ אַחֲרַי חֵאן אֲדִיר.

¹⁰ נהרות קרוֹלֵן ואוֹנוֹן נִשְׁפָּכִים לְמִימֵי הָאֲרָגוֹנָה, וְהֵם הַנְּהָרוֹת הָעֵיקָרִיִּים בְּמוֹנְגוּלְיָה הַתִּיכּוֹנָה שְׁבָה חֵי צִ'יִּנְגִּיז ח'אן אֶת שְׁנוֹתָיו הָרֵאשׁוֹנוֹת.

¹¹ .בִּסְפָר דְּבָרִים לְדָבָר, הַכּוֹוֹנָה לַיָּם הַתִּיכּוֹן.

פזמון:
מה רבו עושרי ותהילתי!

כי תרכב על סוס אביר
מרחקים יהיו קרובים,
כי תכה אויב אביר –
יריעו לך גם אוהבים.

פזמון:
מה רבו עושרי ותהילתי!

כל רואה את צ'ינגיז ח'אן
יודע – הוא אדון עולם,
הבו גודל לצ'ינגיז ח'אן
ירימו כל העם קולם.

פזמון:
הבו גודל לצ'ינגיז ח'אן.

חורזם¹² הפצועה - קינה

ארץ שושנים, חדוה ושיר
איך היית מדבר, גְּנִיךְ לְאֵשׁ
כאן מושל המונגולי, עטוף הפרוה,
ואת מתבוססת בדמיון, חורזם הפצועה
רק נשמע בְּכִי הַטֶּף והשביות
וַיִּלְנוּ, וַיִּלְנוּ, וַיִּלְנוּ.
מִהֲרֵי שֶׁלַּג זֹרֵם נִהַר לְזָרְאֶפְשָׁן¹³
עכשיו הוא מֵר מַדְמַעוֹת
מתאבֵּךְ עֵשֶׂן שְׁחוֹר, קְדָרוֹ הַשְּׁמַיִם,
אחים ואבות נִסְפּוּ בְקִרְבוֹת.
רק נשמע בְּכִי הַטֶּף והשביות
וַיִּלְנוּ, וַיִּלְנוּ, וַיִּלְנוּ.
הוֹי חוֹרְזִים, הוֹי חוֹרְזִים

העמים שאלו: האם ישובו ויאירו השמים
המכוסים עשן של ישובים בוערים,
או שכבר הגיע קץ כל בשר?

¹² ראו לעיל, הערה 1.
¹³ ראו הערה 9.

